પ્રવચનસાર સકલન - જયેશ શેઠ (બોરીવલી)

પ્રશ્ન : દ્રવ્ય જે કાળે જે ભાવરૂપે પરિણમે છે તે કાળે તે-મય છે ?

સમાધાન : ૧) **અન્વયાર્થઃ**- (द्रव्यं) દ્રવ્ય જે કાળે (येन) જે ભાવરૂપે (परिणमति) પરિણમે છે (तत्कालं] તે કાળે (तन्मयं) તે-મય છે [इति] એમ (प्रज्ञप्तं) (जिनेंद्रदेवे) કહ્યું છે; (तस्मात्] તેથી [धर्मपरिणतः आत्मा) ધર્મપરિણત આત્મા [धर्मः मन्तव्यः) ધર્મ જાણવો. ગાથા ૮ પાનુ ૧૨

૨) **ભાવાર્થઃ**- ચારિત્ર આત્માનો જ ભાવ છે એમ ૭ મી ગાથામાં કહ્યું હતું. આ ગાથામાં અભેદનયે એમ કહ્યું કે જેમ ઉષ્ણતાભાવે પરિણમેલો લોખંડનો ગોળો તે પોતે જ ઉષ્ણતા છે-લોખંડનો ગોળો ને ઉષ્ણતા જુદાં નથી, તેમ ચારિત્રભાવે પરિણમેલો આત્મા પોતે જ ચારિત્ર છે. પાનુ ૧૩.

પ્રશ્ન : દ્રવ્ય કોને કહે છે

સમાધાન : ૧]' समगुणपर्यायं द्रव्यम् (ગુણ-પર્યાયો અર્થાત્ યુગપદ્ સર્વ ગુણો અને પર્યાયો તે જ દ્રવ્ય છે)' ગાથા ૨૩ પાનુ ૪૦

૨)અર્થાત્ દ્રવ્યો, ગુણો અને પર્યાયોમાં વાચ્યનો ભેદ હોવા છતાં વાચકમાં ભેદ ન રાખીએ તો 'અર્થ' એવા એક જ વાચક (-શબ્દ) થી એ ત્રણે ઓળખાય છે. ગાથા ૮૭ **ટીકા** પાનુ ૧૪૯

૩)**અન્વયાર્થઃ**- (अपरित्यक्तस्वभावेन) સ્વભાવને છોડયા વિના (यत्) જે (उत्पाद–व्ययध्रुवत्वसंबद्धम्) ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્યસંયુક્ત છે (च) તથા (गुणवत् सपर्यायं) ગુણવાળું ને પર્યાયસહિત છે, (तत्) તેને (द्रव्यम् इति) 'દ્રવ્ય' (ब्रुवन्ति) કહે છે. ગાથા ૯૫ અન્વયાર્થ પાનુ ૧૭૦

૪)દ્રવ્યને તે ઉત્પાદાદિક સાથે અથવા ગુણપર્યાયો સાથે લક્ષ્ય-લક્ષણભેદ હોવા છતાં સ્વરૂપભેદ નથી, સ્વરૂપથી જ દ્રવ્ય તેવું(ઉત્પાદાદિવાળું અથવા ગુણપર્યાયવાળું) છે-વસ્ત્રની જેમ. ગાથા ૯૫ **ટીકા** પાનુ ૧૭૨

૫)જેવી રીતે તે જ વસ્ત્ર એકીઠવખતે નિર્મળ અવસ્થાથી ઊપજતું,મલિન અવસ્થાથી વ્યય પામતું અને ટકતી એવી વસ્ત્રત્વ-અવસ્થાથી ધ્રુવ રહેતું થકું ધ્રૌવ્ય વડે લક્ષિત થાય છે; પરંતુ તેને તે ધ્રૌવ્યની સાથે સ્વરૂપભેદ નથી, સ્વરૂપથી જ તેવું છે; તેવી જ રીતે તે જ દ્રવ્ય પણ એકીવખતે ઉત્તર અવસ્થાથી ઊપજતું, પૂર્વ અવસ્થાથી વ્યય પામતું અને ટકતી એવી દ્રવ્યત્વ-અવસ્થાથી ધ્રુવ રહેતું થકું ધ્રૌવ્ય વડે લક્ષિત થાય છે; પરંતુ તેને તે ધ્રૌવ્યની સાથે સ્વરૂપભેદ નથી, સ્વરૂપથી જ તેવું છે. ગાથા ૯૫ **ટીકા** પાનુ ૧૭૩

૬) **અન્વયાર્થઃ**- (द्रव्याणि) દ્રવ્યો, (गुणाः] ગુણો (तेषां पर्यायाः) અને તેમના પર્યાયો (अर्थसंज्ञया) 'અર્થ' નામથી (भणिताः) કહ્યાં છે (तेषु) તેમાં, (गुणपर्यायाणाम् आत्मा द्रव्यम्) ગુણ-પર્યાયોનો આત્મા દ્રવ્ય છે (અર્થાત્ ગુણો અને પર્યાયોનું સ્વરૂપ-સત્ત્વ દ્રવ્ય જ છે, તેઓ ભિન્ન વસ્તુ નથી) [इति उपदेशः) એમ (જિનેંદ્રનો) ઉપદેશ છે. ગાથા ૮૭ **અન્વયાર્થ** પાનુ ૧૪૮

૭)**અન્વયાર્થઃ**- (सदविशिष्टं] સત્તા-અપેક્ષાએ અવિશિષ્ટપણે, (द्रव्यं स्वयं) દ્રવ્ય પોતે જ (गुणतः च गुणान्तरं) ગુણમાંથી ગુણાંતરે (परिणमति) પરિણમે છે (અર્થાત્ દ્રવ્ય પોતે જ એક ગુણપર્યાયમાંથી અન્ય ગુણપર્યાયે પરિણમે છે અને તેની સત્તા ગુણપર્યાયોની સત્તા સાથે અવિશિષ્ટ-અભિન્ન-એક જ રહે છે), (तस्मात् पुनः) તેથી વળી (गुणपर्यायाः) ગુણપર્યાયો (द्रव्यम् एव इति भणिताः) દ્રવ્ય જ કહેવામાં આવ્યા છે.
ટીકાઃ- ગુણપર્યાયો એકદ્રવ્યપર્યાયો છે, કારણ કે ગુણપર્યાયોને એકદ્રવ્યપણું છે (અર્થાત્ ગુણપર્યાયો એક દ્રવ્યના પર્યાયો છે કારણ કે તેઓ એક જ દ્રવ્ય છે-ભિન્ન ભિન્ન દ્રવ્યો નથી). તેમનું એક દ્રવ્યપણું આમ્રફળની માફક છે. (તે આ પ્રમાણેઃ) જેમ આમ્રફળ પોતે જ હરિતભાવમાંથી પીતભાવે પરિણમતું થકું, પહેલાં અને પછી પ્રવર્તતા એવા હરિતભાવ અને પીતભાવ વડે પોતાની સત્તા અનુભવતું હોવાને લીધે, હરિતભાવ અને પીતભાવની સાથે અવિશિષ્ટસત્તાવાળું હોવાથી એક જ વસ્તુ છે, અન્ય વસ્તુ નથી; તેમ દ્રવ્ય પોતે જ પૂર્વ અવસ્થાએ અવસ્થિત ગુણમાંથી ઉત્તર અવસ્થાએ અવસ્થિત ગુણે પરિણમતું થકું, પૂર્વ અને ઉત્તર અવસ્થાએ અવસ્થિત તે ગુણો વડે પોતાની સત્તા અનુભવતું હોવાને લીધે, પૂર્વ અને ઉત્તર અવસ્થાએ અવસ્થિત ગુણો સાથે અવિશિષ્ટસત્તાવાળું હોવાથી એક જ દ્રવ્ય છે, દ્રવ્યાંતર નથી. (કેરીના દષ્ટાંતની જેમ, દ્રવ્ય પોતે જ ગુણના પૂર્વ પર્યાયમાંથી ઉત્તર પર્યાયે પરિણમતું થકું, પૂર્વ અને ઉત્તર ગુણપર્યાયો વડે પોતાની હયાતી અનુભવતું હોવાને લીધે, પૂર્વ અને ઉત્તર ગણુ પર્યાયો સાથે અભિન્ન હયાતી હોવાથી એક જ દ્રવ્ય છે, દ્રવ્યાંતર નથી; અર્થાત્ તે તે ગુણપર્યાયો અને દ્રવ્ય એક જ દ્રવ્યરૂપ છે, ભિન્નભિન્ન દ્રવ્યો નથી.)
ગાથા ૧૦૪ **ટીકા** પાનુ ૨૦૦-૨૦૧

પ્રશ્ન : દ્રષ્ટી નો વિષય તથા વસ્તુ સામાન્ય અને વિશેષાત્મક છે તેનો આધાર ?

સમાધાનઃ ૧) **ટીકાઃ**- જેમ ભગવાન, યુગપદ્ પરિણમતા સમસ્ત ચૈતન્યવિશેષોવાળા કેવળજ્ઞાન વડે,અનાદિનિધન-નિષ્કારણ-અસાધારણ- સ્વસંવેદ્યમાન ચૈતન્યસામાન્ય જેનો મહિમા છ.(દ્રષ્ટીનો વિષય) ગાથા ૩૩ પાનુ ૫૬

૨)ચૈતન્યાનુવિધાયી એકલી જ આત્મપરિણામશક્તિઓ વડે તથાવિધ અતીંદ્રિય સ્વાભાવિક-ચિદાકારપરિણામો દ્વારા ઊપજતું થકું(સહજ પરિણમન) અત્યંત આત્માધીન હોવાથી નિત્ય, યુગપદ્ પ્રવર્તતું, નિઃપ્રતિપક્ષ અને અહાનિવૃદ્ધિ છે તેથી મુખ્ય છે એમ સમજીને ઉપાદેય અર્થાત્ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે.(દ્રષ્ટી નો વિષય) ગાથા ૫૩ **ભાવાર્થ** પાનુ ૯૨

૩) **ભાવાર્થઃ**- અર્હંતભગવાન અને પોતાનો આત્મા નિશ્ચયથી સમાન છે; વળી અર્હંતભગવાનમોહરાગદ્વેષ રહિત હોવાને લીધે તેમનું સ્વરૂપ અત્યંત સ્પષ્ટ છે, તેથી જો જીવ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયપણે તે(અર્હંતભગવાનના) સ્વરૂપને મન વડે પ્રથમ સમજી લે તો ''આ જે 'આત્મા, આત્મા' એવો એકરૂપ(-કથંચિત્ સદૃશ) ત્રિકાળિક પ્રવાહ તે દ્રવ્ય છે, તેનું જે એકરૂપ રહેતું ચૈતન્યરૂપ વિશેષણ તે ગુણ છે અને તે પ્રવાહમાં જે ક્ષણવર્તી વ્યતિરેકો તે પર્યાયો છે'' એમ પોતાનો આત્મા પણ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયપણે તેને મન વડે ખ્યાલમાં આવે છે. એ રીતે ત્રિકાળિક નિજ આત્માને મન વડે ખ્યાલમાં લઈને પછી-જેમ મોતીઓને અને ધોળાશને હારમાં જ અંતર્ગત કરીને કેવળ હારને જાણવામાં આવે છે તેમ-આત્મપર્યાયોને અને ચૈતન્યગુણને આત્મામાં જ અંતર્ગર્ભિત કરીન(દ્રષ્ટી નો વિષય) કેવળ આત્માને જાણતાં(પરિણામી-પરિણામ-પરિણતિના ભેદનો વિકલ્પ નાશ પામતો જતો હોવાથી જીવ નિષ્ક્રિય ચિન્માત્ર ભાવન પામ છે(શુદ્ધોપયોગ)અન તેથ મોહ(-દર્શનમોહ)નિરાશ્રય થયો થકો વિનાશ પામે છે. ગાથા ૮૦ પાનુ ૧૩૮
૪)દ્રવ્યાર્થિક કથનથી સત્-ઉત્પાદ છે(દ્રવ્ય દ્રષ્ટી), પર્યાયાર્થિક કથનથી અસત્-ઉત્પાદ છે(પર્યાય દ્રષ્ટી)-તે વાત અનવદ્ય(નિર્દોષ, અબાધ્ય) છે...........

અહીં એ લક્ષમાં રાખવું કે દ્રવ્ય અને પર્યાયો જાુદી જાુદી વસ્તુઓ નથી; તેથી પર્યાયોની વિવક્ષા વખતે પણ, અસત્-ઉત્પાદમાં, જે પર્યાયો છે તે દ્રવ્ય જ છે(દ્રવ્ય દ્રષ્ટી), અને દ્રવ્યની વિવક્ષા વખતે પણ, સત્-ઉત્પાદમાં, જે દ્રવ્ય છે તે પર્યાયો જ છે(પર્યાય દ્રષ્ટી). ગાથા ૧૧૧ **ભાવાર્થ** પાનુ ૨૧૯

૫) ભાવાર્થઃ- દરેક દ્રવ્ય સામાન્ય-વિશેષાત્મક છે. તેથી દરેક દ્રવ્ય તેનું તે જ પણ રહે છે(ટકતો **ભાવ**)અને બદલાય પણ (પરિણમતો **ભાવ**)છે. દ્રવ્યનું સ્વરૂપ જ આવું ઉભયાત્મક હોવાથી દ્રવ્યના અનન્યપણામાં અને અન્યપણામાં વિરોધ નથી. જેમકે, મરીચિ અને શ્રી મહાવીરસ્વામીનું જીવસામાન્યની અપેક્ષાએ અનન્યપણું અને જીવના વિશેષોની અપેક્ષાએ અન્યપણું હોવામાં કોઇ પ્રકારનો વિરોધ નથી. દ્રવ્યાર્થિકનયરૂપી એક ચક્ષુથી જોતાં દ્રવ્યસામાન્ય જ જણાય છે તેથી દ્રવ્ય અનન્ય અર્થાત્ તેનું તે જ ભાસે છે(દ્રવ્ય દ્રષ્ટી)અને પર્યાયાર્થિકનયરૂપી બીજા એક ચક્ષુથી જોતાં દ્રવ્યના પર્યાયોરૂપી વિશેષો જણાય છે તેથી દ્રવ્ય અન્ય-અન્ય ભાસે છે. (પર્યાય દ્રષ્ટી) બન્ને નયોરૂપી બન્ને ચક્ષુઓથી જોતાં દ્રવ્યસામાન્ય તથા દ્રવ્યના વિશેષો બન્ને જણાય છે તેથી દ્રવ્ય અનન્ય તેમ જ અન્ય-અન્ય બન્ને ભાસે છે.(પ્રમાણ દ્રષ્ટી) ગાથા ૧૧૪ પાનુ ૨૨૫

૬) (અર્થઃ-) એ પ્રમાણે વિશિષ્ટ આદરવાળા પુરાણ પુરુષોએ સેવેલું, ઉત્સર્ગ અને અપવાદ દ્વારા ઘણી પૃથક્ પૃથક્ ભૂમિકાઓમાં વ્યાપતું જે ચરણ (-ચારિત્ર) તેને યતિ પ્રાપ્ત કરીને, ક્રમશઃ અતુલ નિવૃત્તિ કરીને, ચૈતન્યસામાન્ય અને ચૈતન્યવિશેષરૂપ જેનો પ્રકાશ છે એવા નિજદ્રવ્યમાં સર્વતઃ સ્થિતિ કરો.(વસ્તુ સામાન્ય-વિશેષાત્મક છે જે દ્રવ્ય દ્રષ્ટીનુ સામાન્ય-વિશેષ છે, તે જ પર્યાય દ્રષ્ટીમાં પર્યાયનું સામાન્ય-વિશેષ છે એ રીતે ચાર ભાવ **ન**થી બે જ ભાવ છે.) શ્લોક ૧૫ પાનુ ૪૨૯

૭) ટીકાઃ- જે પુરુષ અનેકાંતકેતન આગમજ્ઞાનના બળથી, સકળ પદાર્થોના જ્ઞેયાકારો સાથે મિલિત થતું વિશદ એક જ્ઞાન જેનો આકાર છે (દ્રષ્ટી નો વિષય)એવા આત્માને શ્રદ્ધતો અને અનુભવતો થકો.(શ્રદ્ધા અને અનુભવનો વિષય એક છે) ગાથા ૨૪૦ પાનુ ૪૪૬

૮) આત્મા ખરેખર ચૈતન્યસામાન્ય વડે વ્યાપ્ત અનંત ધર્મોનું અધિષ્ઠાતા (સ્વામી) એક દ્રવ્ય છે. પરિશિષ્ટ પાનુ ૪૯૩

આત્મદ્રવ્ય દ્રવ્યનયે, પટમાત્રની માફક, ચિન્માત્ર છે (અર્થાત્ આત્મા દ્રવ્યનયે ચૈતન્યમાત્ર છે, જેમ વસ્ત્ર વસ્ત્રમાત્ર છે તેમ).(દ્રવ્ય દ્રષ્ટી)પરિશિષ્ટ પાનુ ૪૯૩

આત્મદ્રવ્ય વિકલ્પનયે, બાળક, કુમાર અને વૃદ્ધ એવા એક પુરુષની માફક, સવિકલ્પ છે (અર્થાત્ આત્મા ભેદનયે, ભેદ સહિત છે, જેમ એક પુરુષ બાળક, કુમાર અને વૃદ્ધ એવા ભેદવાળો છે તેમ). (પર્યાય દ્રષ્ટી) ૧૦. પરિશિષ્ટ પાનુ ૪૯૬

૯) (૭) શબ્દરૂપ પુદ્ગલોલ્લાસ (પુદ્ગલપર્યાય) સાથે સંબંધથી જેમાં ચૈતન્યરૂપી ભીંતનો ભાગ (દ્રષ્ટી નો વિષય)(ગાથા ૧૫૫નો ચૈતન્યાનુવિધાયી પરિણામ)મલિન થાય છે એવી, શુદ્ધાત્મદ્રવ્યથી વિરુદ્ધ જે કથા((ગાથા ૧૫૫નો ઊપયોગ વિશેષ) તેમનામાં પણ પ્રતિબંધ નિષેધવાયોગ્ય-તજવાયોગ્ય છે એટલે કે તેમના વિકલ્પોથી પણ ચિત્તભૂમિ ચિત્રિત થવા દેવી યોગ્ય નથી. ગાથા ૨૧૫ પાનુ ૩૯૬
૧૦) (અર્થઃ-) જેણે અન્ય દ્રવ્યથી ભિન્નતા દ્વારા (દ્રવ્ય દ્રષ્ટી) આત્માને એક બાજાુ ખસેડયો છે (અર્થાત્ પરદ્રવ્યોથી અલગ દર્શાવ્યો છે) તથા જેણે સમસ્ત વિશેષોના સમૂહને સામાન્યની અંદર મગ્ન કર્યો છે (અર્થાત્ સમસ્ત પર્યાયોને દ્રવ્યની અંદર ડૂબી ગયેલા દર્શાવ્યા છે) -એવો જે આ, ઉદ્ધત મોહની લક્ષ્મીને (-ઋદ્ધિને, શોભાને) લૂંટી લેનારો શુદ્ધનય(દ્રષ્ટી નો વિષય), તેણે ઉત્કટ વિવેક વડે તત્ત્વને (આત્મસ્વરૂપને) વિવિક્ત કર્યું છે.લોક ૭ પાનુ ૨૫૦

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ ભેદોને નહિ ભાવતાં અભેદ આત્માને જ ભાવે છે-અનભુવે છે. (અ**ભેદનય=** દ્રવ્ય દ્રષ્ટી) (ફુટનોટ પાનુ ૨૫૦)
અભેદદષ્ટિમાં કર્તા, કરણ વગેરે ભદે ો નથી, એ બધુંય એક આત્મા જ છે અર્થાત્ પર્યાયો દ્રવ્યની અંદર ડૂબી ગયેલા છે. (અ**ભેદનય=** દ્રવ્ય દ્રષ્ટી) (ફુટનોટ પાનુ ૨૪૭)
૧૧)' રાગપરિણામનો કરનાર પણ આત્મા જ છે અને વીતરાગ પરિણામનો કરનાર પણ આત્માજ છે, અજ્ઞાનદશા પણ આત્મા સ્વતંત્રપણે કરે છે અને જ્ઞાનદશા પણ આત્મા સ્વતંત્રપણે કરે છે ' -આવા યથાર્થ જ્ઞાનની અંદર દ્રવ્યસામાન્યનું જ્ઞાન ગર્ભિતપણે સમાઈ જ જાય છે. જો વિશેષોનું બરાબર યથાર્થ જ્ઞાન હોય તો એ વિશેષો જેના વિના હોતા નથી એવા સામાન્યનું જ્ઞાન હોવું જ જોઈએ, દ્રવ્યસામાન્યના જ્ઞાન વિના પર્યાયોનું યથાર્થ જ્ઞાન હોઈ શકે જ નહિ. માટે ઉપરોક્ત નિશ્ચયનયમાં દ્રવ્યસામાન્યનું જ્ઞાન ગર્ભિતપણે સમાઈ જ જાય છે. જે જીવ બંધમાર્ગરૂપ પર્યાયમાં તેમ જ મોક્ષમાર્ગરૂપ પર્યાયમાં આત્મા એકલો જ છે એમયથાર્થપણે (દ્રવ્યસામાન્યની અપેક્ષા સહિત) જાણે છે, તે જીવ પરદ્રવ્ય વડે સંપક્તૃ થતો નથી અને દ્રવ્યસામાન્યની અંદર પર્યાયોને ડુબાડી દઈને સુવિશુદ્ધ હોય છે.(અનુભવની રીત) આ રીતે પર્યાયોના યથાર્થ જ્ઞાનમાં દ્રવ્યસામાન્યનું જ્ઞાન અપેક્ષિત હોવાથી અને દ્રવ્ય-પર્યાયોના યથાર્થ જ્ઞાનમાં દ્રવ્યસામાન્યના આલંબનરૂપ અભિપ્રાય અપેક્ષિત હોવાથી(દ્રષ્ટી નો વિષય) ઉપરોક્ત નિશ્ચયનયને ઉપાદેય કહ્યો છે. (ફુટનોટ પાનુ ૩૫૧)

પ્રશ્ન : કૂટસ્થ વિષે ?
સમાધાન : ૧) **ભાવાર્થઃ**- આત્મા સર્વથા કૂટસ્થ નથી, પણ ટકીને પરિણમવું તેનો સ્વભાવ છે; તેથી જેવા જેવા ભાવે તે પરિણમે છે તેવો તેવો તે પોતે થઈ જાય છે. ગાથા ૯ પાનુ ૧૪

૨) આત્મા અને દ્રવ્યો સમયે સમયે પરિણામ કર્યા કરે છે, કૂટસ્થ નથી; તેથી આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવે પરિણમે છે અને દ્રવ્યો જ્ઞેયસ્વભાવે પરિણમે છે. એ રીતે જ્ઞાનસ્વભાવેપરિણમતો આત્મા જ્ઞાનના આલંબનભૂત દ્રવ્યોને જાણે છે અને જ્ઞેયસ્વભાવે પરિણમતાં દ્રવ્યો જ્ઞેયનાઆલંબનભૂત જ્ઞાનમાં-આત્મામાં-જણાય છે ગાથા ૩૬ પાનુ ૬૩

૩) કૂટસ્થ = સર્વકાળે એક રૂપે રહેનારું; અચળ. (કેવળજ્ઞાન સવર્થા અપરિણામી નથી; પરંતુ તે એક જ્ઞેયથી અન્ય જ્ઞેય પ્રતિ પલટાતું નથી-સર્વદા ત્રણે કાળના સમસ્ત જ્ઞેયકારોને જાણ્યા કરે છે, તેથી તેને કૂટસ્થ કહ્યું છે.) ગાથા ૬૦ પાનુ ૧૦૪

૪) ટીકાઃ- પ્રથમ તો દ્રવ્ય દ્રવ્યત્વભૂત અન્વયશક્તિને સદાય નહિ છોડતું થકું સત્ જ (હયાત જ) છે. અને દ્રવ્યને જે પર્યાયભૂત વ્યતિરેકવ્યક્તિનો ઉત્પાદ થાય છે તેમાં પણ દ્રવ્યત્વભૂત અન્વયશક્તિનું અચ્યુતપણું હોવાથી દ્રવ્ય અનન્ય જ છે (અર્થાત્ તે ઉત્પાદમાં પણ અન્વયશક્તિ તો અપતિત-અવિનષ્ટ-નિશ્ચળ હોવાથી દ્રવ્ય તેનું તે જ છે, અન્ય નથી). માટે અનન્યપણા વડે દ્રવ્યનો સત્-ઉત્પાદ નક્કી થાય છે.(કૂટસ્થ નિત્યનું જૈન ધર્મનું સમ્યકત્વસ્વરૂપ)(દ્રવ્યદ્રષ્ટી) ગાથા ૧૧૨ પાનુ ૨૨૦

પ્રશ્ન : આત્માનુ અનિત્ય સ્વરૂપ (પર્યાય દ્રષ્ટી) ?

સમાધાન : **ટીકાઃ-** પર્યાયો પર્યાયભૂત સ્વવ્યતિરેકવ્યક્તિના કાળે જ સત્ (-હયાત) હોવાને લીધે તેનાથી અન્ય કાળોમાં અસત્ જ (-અહયાત જ) છે. અને પર્યાયોનો દ્રવ્યત્વભૂત અન્વયશક્તિ સાથે ગૂંથાયેલો (-એકરૂપપણે જોડાયેલો) જે ક્રમાનુપાતી (ક્રમાનુસાર) સ્વકાળે ઉત્પાદ થાય છે તેમાં પર્યાયભૂત સ્વવ્યતિરેકવ્યક્તિનું પૂર્વે અસત્પણું હોવાથી, પર્યાયો અન્ય જ છે. માટે પર્યાયોના અન્યપણા વડે દ્રવ્યનો-કે જે પર્યાયોના સ્વરૂપનું કર્તા, કરણ અને અધિકરણ હોવાને લીધે પર્યાયોથી અપૃથક્ છે તેનો- અસત્-ઉત્પાદ નક્કી થાય છે. ગાથા ૧૧૩ પાનુ ૨૨૨

પ્રશ્ન : આત્મા પરિણમતો નથી ?

સમાધાન : ૧)**અન્વયાર્થઃ-** (जीवः) જીવ, (परिणामस्वभावः) પરિણામસ્વભાવી હોવાથી, (यदा) જ્યારે (शुभेन वा अशुभेन) શુભ કે અશુભ ભાવે (परिणमति) પરિણમે છે (शुभः अशुभः) ત્યારે શુભ કે અશુભ (પોતે જ) થાય છે (शुद्धेन) અને જ્યારે શુદ્ધ ભાવે પરિણમે છે (तदा शुद्धः हि भवति) ત્યારે શુદ્ધ થાય છે. ગાથા ૯ પાનુ ૧૩

૨) વસ્તુ ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્યમય છે અર્થાત્ તે ઊપજે છે, વિણસે છે અને ટકે છે. આમ તે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમય અને ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્યમય હોવાથી, તેમાં ક્રિયા (પરિણમન) થયા જ કરે છે. માટે પરિણામ વસ્તુનો સ્વભાવ જ છે. ગાથા ૧૦ પાનુ ૧૭

૩)**ટીકાઃ-** જો એકાંતે એમ માનવામાં આવે કે શુભાશુભભાવરૂપ સ્વભાવે (-પોતાના ભાવે) સ્વયં આત્મા પરિણમતો નથી, તો સદાય સર્વથા નિર્વિઘાત શુદ્ધસ્વભાવે જ અવસ્થિત છે એમ ઠરે; અને એ રીતે બધાય જીવસમૂહો, સમસ્ત બંધકારણોથી રહિત ઠરવાથી સંસાર-અભાવરૂપ સ્વભાવને લીધે નિત્યમુક્તપણાને પામે અર્થાત્ નિત્યમુક્ત ઠરે! પરંતુ તે તો સ્વીકારી શકાતું નથી; કારણ કે આત્મા પરિણામધર્મવાળો હોવાથી, જેમ સ્ફટિકને જાસુદપુષ્પના અને તમાલપુષ્પના રંગરૂપ સ્વભાવવાળાપણું પ્રકાશે છે તેમ, તેને (આત્માને) શુભાશુભસ્વભાવવાળાપણું પ્રકાશે છે (અર્થાત્ જેમ સ્ફટિકમણિ લાલ અને કાળા ફૂલના નિમિત્તે લાલ અને કાળા સ્વભાવે પરિણમતો જોવામાં આવે છે તેમ આત્મા કર્મોપાધિના નિમિત્તે શુભાશુભ સ્વભાવે પરિણમતો જોવામાં આવે છે). ગાથા ૪૬ પાનુ ૭૭-૭૮

પ્રશ્ન : જૈન ધર્મનો ધ્રુવ કેવો છે ?

સમાધાન : **ટીકાઃ-** આત્માને, જે પરદ્રવ્યથી અભિન્ન હોવાને લીધે અને પરદ્રવ્ય વડે ઉપરક્ત થતા સ્વધર્મથી ભિન્ન હોવાને લીધે અશુદ્ધપણાનું કારણ છે એવું (આત્મા સિવાયનું) બીજું કાંઈ પણ ધ્રુવ નથી,કારણ કે તે અસત્ અને હેતુવાળું હોવાને લીધે આદિઅંતવાળું અને પરતઃસિદ્ધ છે; ધ્રુવ તો ઉપયોગાત્મક શુદ્ધ આત્મા જ છે. ગાથા ૧૯૩ પાનુ ૩૫૭

પ્રશ્ન : આત્મા સ્વપર **પ્ર**કાશક છે ?

સમાધાન : પ્રથમ તો હું સ્વભાવથી જ્ઞાયક જ છું; કેવળ જ્ઞાયક હોવાથી મારે વિશ્વની (સમસ્ત પદાર્થોની) સાથે પણ સહજ જ્ઞેયજ્ઞાયકલક્ષણ સંબંધ જ છે, (જો સ્વપર **પ્રકાશક સ્વભાવ ન માનવામાં આવે તો સહજ** જ્ઞેયજ્ઞાયક સંબધનો જ નકાર છે) પરંતુ બીજા સ્વસ્વામિલક્ષણાદિ સંબંધો નથી; તેથી મારે કોઈ પ્રત્યે મમત્વ નથી, સર્વત્ર નિર્મમત્વ જ છે. હવે, એક જ્ઞાયકભાવનો સર્વ જ્ઞેયોને જાણવાનો સ્વભાવ હોવાથી, ક્રમે પ્રવર્તતા, અનંત, ભૂત-વર્તમાન-ભાવી વિચિત્ર પર્યાયસમૂહવાળાં, *અગાધસ્વભાવ અને ગંભીર એવાં સમસ્ત દ્રવ્યમાત્રને-જાણે કે તે દ્રવ્યો જ્ઞાયકમાં કોતરાઈ ગયાં હોય, ચીતરાઈ ગયાં હોય, દટાઈ ગયાં હોય, ખોડાઈ ગયાં હોય, ડૂબી ગયાં હોય, સમાઈ ગયાં હોય, પ્રતિબિંબિત થયાં હોય એમ-એક ક્ષણમાં જ જે (શુદ્ધ આત્મા) પ્રત્યક્ષ કરે છે, જ્ઞેયજ્ઞાયકલક્ષણ સંબંધની અનિવાર્યતાને લીધે જ્ઞેય-જ્ઞાયકને ભિન્ન પાડવાં અશકય હોવાથી વિશ્વરૂપતાને પામ્યો હોવા છતાં જે (શુદ્ધ આત્મા) સહજ અનંતશક્તિવાળા જ્ઞાયકસ્વભાવ વડે એકરૂપતાને છોડતો નથી, જે અનાદિ સંસારથી આ જ સ્થિતિએ (જ્ઞાયકભાવપણે જ) રહ્યો છે અને જે મોહ વડે અન્યથા અધ્યવસિત થાય છે (અર્થાત્ બીજી રીતે જણાય છે-મનાય છે), તે શુદ્ધ આત્માને, આ હું મોહને ઉખેડી નાખીને, અતિ નિષ્કંપ રહેતો થકો, યથાસ્થિત જ (જેવો છે તેવો જ) પ્રાપ્ત કરું છું. ગાથા ૨૦૦ **ટીકા** પાનુ ૩૬૮-૩૬૯

પ્રશ્ન : **અભેદ આત્મા અને અખંડ આત્મા કેવો છે ?**

સમાધાન : **ટીકાઃ-** પ્રથમ તો પરમાણુને પરિણામ હોય છે કારણ કે તે (પરિણામ) વસ્તુનો સ્વભાવ હોવાથી ઉલ્લંઘી શકાતો નથી. અને તે પરિણામને લીધે જે ૧કાદાચિત્ક રવિચિત્રતા ધારણ કરે છે એવું, એકથી માંડીને એક એક વધતાં અનંત અવિભાગ પ્રતિચ્છેદો સુધી વ્યાપનારું સ્નિગ્ધત્વ અથવા રૂક્ષત્વ પરમાણુને હોય છે કારણ કે પરમાણુ અનેક પ્રકારના ગુણવાળો છે.(પુદગલ પરમાણુ અપ્રદેશી છે=એક પ્રદેશી છે તે પુદગલ પરમાણુના તે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય પણ એક પ્રદેશી છે કારણકે એક પ્રદેશથી નાનુ કોઇનું પણ ક્ષેત્ર હોતુ નથી આથી સમજાય છે કે જે પ્રદેશમાં પુદગલ પરમાણુનો દ્રવ્ય અને ગુણ છે તે જ ક્ષેત્રમાં એની પર્યાય પણ છે આથી સિધ્ધ થાય છે કે દરેક દ્રવ્યના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય એ ત્રણેયના ક્ષેત્ર એક જ છે તેમાં કોઇ વિભાગ નથી - લક્ષણ ભેદ છે પ્રદેશ ભેદ નથી દ્રવ્ય-ગુણ તે અવ્યકત છે=અંશીરૂપ હોય છે=અનવયરૂપ હોય છે જ્યારે પર્યાય વ્યકત છે=અંશરૂપ હોય છે=વ્યતિરેકરૂપ હોય છે. આથી જણાય છે કે અપરિણામી પરિણામમાં જ છુપાયેલ છે આથી જ સામાયસાર ગાથા ૧૩માં જે દ્રષ્ટી નો વિષય જણાવેલ છે તે આ જ રીતે જણાવેલ છે = ૯ તત્વમાં છુપાયેલ આત્મજ્યોતિ તેજ 'હું' છુ કારણકે વ્યકતથી અવ્યકતમાં જવાય, પ્રગટથી અપ્રગટમાં જવાય, સ્થળથી સક્ષ્મમાં જવાય આ જિનાગામની શૈલી છે.) ગાથા ૧૬૪ **ટીકા** પાનુ ૩૧૪

પ્રશ્ન : **સમ્યગ**દ્રષ્ટી નો વિકાસકમ ?

સમાધાન સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પોતાના સ્વરૂપને જાણે છે-અનુભવે છે, અન્ય સમસ્ત વ્યવહારભાવોથી પોતાને ભિન્ન જાણે છે. જ્યારથી તેને સ્વ-પરના વિવેકરૂપ ભેદવિજ્ઞાન પ્રગટ થયું હતું ત્યારથી જ તે સકલ વિભાવભાવોનો ત્યાગ કરી ચૂકયો છે અને ત્યારથી જ એણે ટંકોત્કીર્ણ નિજભાવ અંગીકાર કર્યો છે. તેથી તેને નથી કાંઈ ત્યાગવાનું રહ્યું કે નથી કાંઈ ગ્રહવાનું-અંગીકાર કરવાનું રહ્યું. સ્વભાવદૃષ્ટિની અપેક્ષાએ આમ હોવા છતાં, પર્યાયમાં તે પૂર્વબદ્ધ કર્મોના ઉદયના નિમિત્તે અનેક પ્રકારના વિભાવભાવોરૂપે પરિણમે છે. એ વિભાવપરિણતિ નહિ છૂટતી દેખીને તે આકુળવ્યાકુળ પણ થતો નથી તેમ જ સમસ્ત વિભાવપરિણતિને ટાળવાનો પુરુષાર્થ કર્યા વિના પણ રહેતો નથી. સકલ વિભાવપરિણતિ રહિત સ્વભાવદૃષ્ટિના જોરરૂપ પુરુષાર્થથી ગુણસ્થાનોની પરિપાટીના સામાન્ય ક્રમ અનુસાર તેને પહેલાં અશુભ પરિણતિની હાનિ થાય છે અને પછી ધીમે ધીમે શુભ પરિણતિ પણ છૂટ તી જાય છે. આમ હોવાથી તે શુભ રાગના ઉદયની ભૂમિકામાં ગહૃ વાસનો અને કુટુંબનો ત્યાગી થઈ વ્યવહારરત્નત્રયરૂપ પંચાચારોને અંગીકાર કરે છે. જોકે જ્ઞાનભાવથી તે સમસ્ત શુભાશુભ ક્રિયાઓનો ત્યાગી છે તોપણ પર્યાયમાં શુભ રાગ નહિ છૂટતો હોવાથી તે પૂર્વોક્ત રીતે પંચાચારને ગ્રહણ કરે છે. ગાથા ૨૦૨ પાનુ ૩૭૮